

LANDAJUELA, Anton, XII.

Berrogetabost

Eztakit zein gaba zan, baña berrogetabost azur, mami ta azalezko, biotz, arnasa ta ari-madun gizon ziran bigaramon goizean ilteko batu ta pilotu ebezanak, gosez ta ago-zabal ziran zuloak janarituteko gizon-aragiz egunsentiko argiak gabeko iñontza lurrundu ta ezereztu baño len.

Ateak erdian eukan orratz-burualako zulotik begira nengoan zeintzuk ziran, eta adizkide maiteen bat arteko ete zan. Guztiak ezin nebazan ikusi, baña batzuk bai oster, buruak makur, oñak inderga ta gorputza ikaraz ebenak. Bai ta, burua gora, paparra aurrera, irriparez arpegia ta ibilkera txairoz jua ziranak be ezkon-ezteguetan ikusten doguzan lakoak.

Gu, baña, 10gn gelako 7 lagunok, eta batez bere ni, dardar, bizkar-azurretik otzikara gora-beraka ta lokietatik izerdi-tantak mara-mara nabaitzen nebazala, deiaren zai.

45 onein artean ba ziran Patxikiloren alderdian izandako gudariak, ixil-mixilka igez egin eta Euzkadiren alde jokutzen etorri eta jokatu ebenak. Oneik euken orban eta oben berbera neukan neugaz.

Mendi batetik bestera igez egindakoa nintzan 1936gko dagonillaren 19gn gabea, Er-laiz deritxon mendian, Irun eta Endarlazako erdian, Ego-Euskalerrian gabaren estalpeak lagundurik. Diñot barriro be, igez egiña nintzan txapelgorriak atzean itxirik, sasi-otar-teetan barrenak urratutik, izerdi patsetan,

izkillua gerturik besoan, ogi-kuskur bi sakel dindilizkan, ortzi izartsua goian eta troka latta oinpean nebalarik. Biozkadaren barrenak egin eustan deiaren erantzuna agertu, besterik esan izan nik egin nebana, gogoz eta egitan agertu nebana.

Egin neban aldaketa, baña, arerioaren uste makurrean, Jaungoikuaren amar aginduak betean eta bat-batean austu ta oinpean ostikotutea baño oben eta uts egite latsa gabeagoa zan, eta, onek estututen nindun lau alderdietatik. Baña eguzkiaren izpietatik bastertuta neukien jauntxo indartsuak ez-takite nire lenaren barririk, eta onek gaizkatu nau oraingoz.

45 gizon oneik batu, eroan eta lana bukatuta izan zalakotan, arri otzaren ganera makurtu ta etzun nintzan. Loa, garestia zan beti lez. Amets astunak eta ariñak mustur jokoan, biotza taupada gogorretan

Barriro entzuten doguz oin otsak, bakea ezta loratu, eta atearen aurrean doguz saierreak txutxumutxu.

9grn. atearen zuloan sartu dabe giltza, idigi ta dei dagie, eztabe aurkitu gizon gaixoaren lorratzik. Non ete da ta nor ete dago? 10gn gurera datoz. Giltz eta morrolluak kirrizkatu dabez. Ikarazko dantzaketa dogu soin aulduetan, eta dei dagizkue irain eta gorrotozko arpegiak azaltzen dauskueza-la. Billaka ta aurkitu gurarik dabiltzazan morroskoaren izena emon bearrean, geureak eskatzen dauskuez bana-banaka.

Oraingoan be ezkara onein janari gozoaren arteko, eta agin zorrotzak zorrotzago eginik aldendu dira, gu, barriz, bular-auspoa aize barritu eta kuku loa egitera.

Beste bein, gabeko amarrak aldera, bakezko gaba zalakoan giñan. Oin otsak geroago ta urrerago entzututen genduzan, eta artezean eta zuzenean ona emen non datorren atera piti bat ardaututa egoan zori txarreko balarriandi, mukulutxoa besapean eta zer edo zer alde bakoitzetik idatzita zeukan ingorria eskuan ebela.

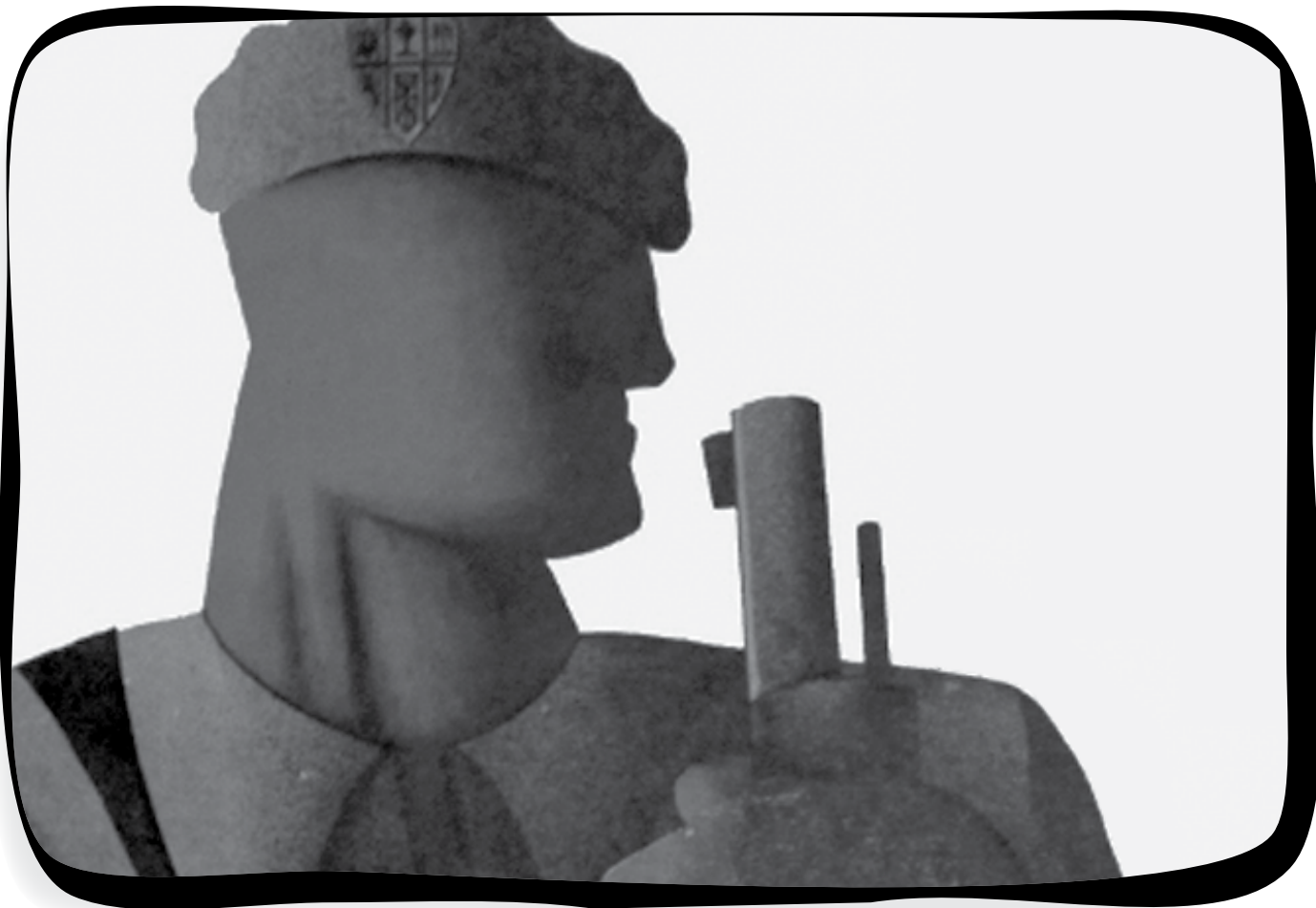
Mukulua etxekoak bialdua zan eta erritar batek ekarria. Orriaren alde batean nire izena eukan idatzita, bestean Santoñaraño etorri zan erritarrena.

Dardar-ikaraz eta barru-barrutik ixil-mixil mundu oneri agurka asiak giñan, aitatuta dodan mukulua-gaz etorri zana, barriz, orrian eukazan izenakaz asi zan.

Asi zan ba irakurten, baña, andaluzitar izkuntzaduna zalako atean geunkan gizon au, abizen euskaldun euskalduna zalako begiakaz ikusten ebana, txurrut eginda egoalako edo amaika izkidun izena zalako ezin eban uguzi. Jose Maria esaten eban bakoitzeko mingaiña koropiltzen jakon, "Iruarizaga" ezin eban uguzi. Jose Marik gure artean ezegola esan neuntsonean orriaren beste alde ipiñi eban begipean, eta ni nintzan gizon arek bear ninduna, zorionez, baña, ezan izan oraingoa be azken-gaba.

Erakutsi eustan ba, espan artetik atera ezin eban berba. Erri batekoak eta ezaunak giñala autortu neutsan, eta besterik barik emon eustazan eskuetan eukazan emotekoak, Jose Marik, Santoñan eskuratu eutsozala esanez.

Jose Mari, Larrinaga-n egondako txapelgorria zan «Caballero de España» zan. Ate ta bide guztiak zabalik egozan beretzako, eta seme espetxeratuen gu-

raso atsekabetuak txapelgorri onegana joten eben senar, seme ta anei arreben barriak jakiteko. Ezin esan dot J. Mari onek ondo ta zeatz ala txarto ta meatz betetan zituan aginduak, ondo dakidana da oster, polito orraztuten ebazala gure gurasoen sakelak, «berak bakarrik egin eikiazan mesede andiakaitik».

Iruarrizagak Arratiatik Santoñara, eta Santoñatik espetxera espetxe-zaiñak ekarri eustazan gauzatxoak, idatz-gaiak eta kebedarra izan ziran, eta autortu bearra dot, lenago ta geroago be ezkenduala erre bedar gozoagorik. Ke-zurrutadak orpoetarañoko bidea egiten eben. Bularrak txikiegi egin jatazan gura gendun beste arnasa iruntsiteko. A bai zala asetasuna ta nasaitasuna. Une labur bat lenago ludi oneri agur egiteko uste osoan gintzazanok, bedarrik gozoena erretan gagoz.

Argia

Lotarako orduagaz bat-batean argia amatetan euskuen, eta baratzetik zetorren epertargia lakoxe argi

erreñua izaten gendun laguntzat gaba baltzak uxatzeko.

Oitura onek be beti ezeban iraun, eta larritasuna gizendu ta egon eziña andiago egiteko, bi edo iru aldiz biztuten euskuezan. Eta jakiña ba, biztualdi bakoitza aginkada egiten zan osasunarentzat, eta amatau edo itzaltzen zanean berba oneik esaten genduzan 10gn gelan: «Onetsia izan bedi Jaunaren Seme Josu».

Ikurriña

Goizean goiz jasoten eben aga luzearen gorengo musturrena, illunabarrean jatsia izaten zan. Onetarako, guretar morroi batzueri dei egiten eutsoen ikurriña eskegiten eben tokira, besoa goratu ta «Arriba España» esan arazo.

Goiz batean, goizeko eginbear au betetan ebenen artean, bazan gudari giltzaperatu bat ustel itxurako zauri gordinez beteta. Min zorrotzak jaten eutson gorputza, bizi baño il gurago eban, eta «Viva ta Arriba España» esan bearrean, «Viva la Republi-

ca ta Gora Euzkadi Askatuta»z erantzun eutsoen. Eldu besotik, bultz emendik eta ostikadak andik gelaratu dabe bakarrik.

Biaramon goizean oiturari jarraituz, ikurriña goratu bear zan. Deitu dautsoe atzoko taldeari ikurrin-eskegi-tokira «Vivak eta Arribak esan arazoteko. Euskadi ta Errepublica goratu eban gaztea be emen dago ikurrin-agearen orpoan taldetik barkatuta eta tinko jarrita Patxi saguren izkilludun gudarai arpegia ta paparra erakutsirik.

Ikurriña agean gora doa aizearen aginduz igitu ta jolas eginik. Turutak ots dagio, oiartzunak aizea urrutuz igeska doaz. Gogo barik eta inderga jasota dagoz bero ta eskuak. Izkilluak zabaldu dabez ago baltzak, eta daunbada astunaren otsagaz batean jo dau betirako oinpean daukan lurra zauriz eta oñazez izan dan gazteak. Izkilluak ok egin dabe, utsitu dabe sabelean izan daben edena. Utsitu dabe, baita, gizonaren soñean arnasa ta bizia. Il dabe (G.B.).

Berunbil-koskorak bulartegi bat geiago zulotu dabe, gazte zauriduna lurrera egotzi izan da, lurra gorritu da odolez eta aizean egazka doa odol-lurruna. 61gn izan da.

Janaria

Aurrerago be zerbait aitatu dodan arren, argi pitin bat geiago emoteagaitik eztot uste begiak naskatuteko izango dala ta, aurrera egiten noa.

Gosaritzat akeita deitzen geuntzan salda ilun-baltzizka kikara baten neurrian, au ezbazan, txoleta koxkor txiki ta urrian.

Eguerdian txoleteko aragi ta indaba umatuak. Lagun batentzako egiñak ziran txolet-janariak laurentzan emoten euskuezan eguerdirako ta aparia egiteko txakur biko ogiagaz lagunduta.

Jan barik biziten ikasteko bide zuzen onegaz azpeltu gintzazan eta, erabagi barria asmau gendun, egunean batek edo bik egin sabelkada, besteak begiratu ta itxaron txanda etorriko jaken arte. Baña nor izango zan bizirik iraungo al ebana iru edo lau egunean barau osoa eginez? Eziñekoa zan. Eguneroko janari urriagaz gosez ta albo-alboka larrian zutik egon ezin-ta bizi ziran azalpeko azurrak zelan iraun eikian bizirik txanda etorri arte? Ez, ezin gendun egin olakorik, ikasi zarragaz jokatu bear zan, periko txiz-ontzian epeldu ura (zenbat eta ugariago obeto), umeak amaren titia bazen maite gen-

duzan jatekoakaz naste-borraste egin ta jan edo edan, bein beratuta, bein gordin-epelduta.

Tilliztak (lentejak)

Tillizta apariak be izan genduzan. Eta bein, erriki-de, auzokide ta umetatik adiskide ta ezegun giñan Pernando Eguileorrek aterik ate emoteko ekarren ontzi zabal sakonetik goiko ertzeroño bete eustan aurrean jarri neuntson txoleta, ta, a zan jatea kotxoakaz arduratu barik. Ondoko lagunak Aitaren eta Semearen egiteko aldi laburrean iruntsi eben bakoitzak berea, ta zearka ta bekaitzez begira diarden nire jatera gogotsuari. Ba nenkian txarto ta narrugogorkeria zala nire jokoa, ez emotea niretik lagun goseari. Gosez ta lotsaz, arpegietara begiruteko kemen barik amaitu neban txoletekoa, lotsagabekeria egin neban, gosea zan nire agintari.

Azkarate ta Azpiazu

Gizon bi oneik adin andiko ta goi-mallako militarak ziran, lenengoa erriojatarra, bigarrena Bizkitarra ete zan nago. Neurri txikerreko aparia izan arren, ezeben jaten artzen eben erdirik be. Ni bizi nintzan atearen aurretik igaro bear izaten ziran ontzia gar-

bitzera, eta eizariak erbiari legez itxoiten neuntsoen atearen aurrean azpilean zekarzen xaborra-onda-kiñakaz nire ontzia bete ta bigarren aparia egiteko. Beraz, tillizta aparia izaten gendun egunetan, nire eztegu eguna izatea zala esanbearra dot.

Apaizak eta jaupa (meza)

Ba-genduzan arteko, gudari zaurituai azken-arnasa larrian laguntzeko mendirik-mendi ibili ziran abadeak. Baña katoliko, apostoliko españarrakaz abadetza egiteko eskubiderik ezeuken. Españarren Españako aita santu españatarren baimenduna etorten jakun jaupa edo meza esatera.

Mezak ez ziran esaten igandero. Agintarien gogozko egunetan izaten ziran eta onetarako eguna etorten zanean, nai edo nai ez, guztiontzat izaten zan, sinismendun eta sinismen bakoentzat. Gure jauntxoentzat bardin zan txerrenari otoi egin naiz Goiko Jaunan biraukaekin. Francoren katoliku-lege barriaren itxarkundia zan.

Bein, kanpoko apaizak meza esaten eben artean, etxeokak, barrukoak agurtza otoi eban meza emollearen ondotik, entzuleen erantzuna artzen ebala. Amaieran Aita gurea esan zan gure lagun ildakoen

alde. An izan genduzan nagusi jauntxoak belarri onez ezeben entzun gure ildakoen alde esan zan otoia. Eta guztia amaitutakoan abade otolari ga-xoak nagusien aurrera aurkeztu bear izan eban, eta tinko jarri bereak eta bost entzun zituan.

Modako katoliku barrien arteko eleiz-arauak ezeben ontzat artzen gudari ildakoen aldeko otoitzik. Esan eta aitaturako Aitagure bakarragaz amaitu ziran agiriko otoi egiteak.

Beste arlo bat

Gorrotoaren egoak zabalagotuten diardue il, eta bizirik eskegi ezean, eztakie zer asmatu narrua eratziteko, eta etxetik bialtzen dauskuezan soñeko garbien tartean datozen ogi-koskorak kentzea be ondo deritzaie.

Iruen bat illabete emon genduzan era onetan, arantzatik atara ta otatik arantzara, zeinien estenkadak zorrotzagoak ziran ezgenkiela.

Egun birik baten urtetan gintzazan ormartean zan baratzera zorriai astinaldia emotera. Eta bein, barrurantzakoa egitean, sarrera ezebala egin bera zan lez ta, narrua illundu eutsoen galizair gazte bateri. Geroago, Bilbora ekarri ginduezanean, Derion il eben.

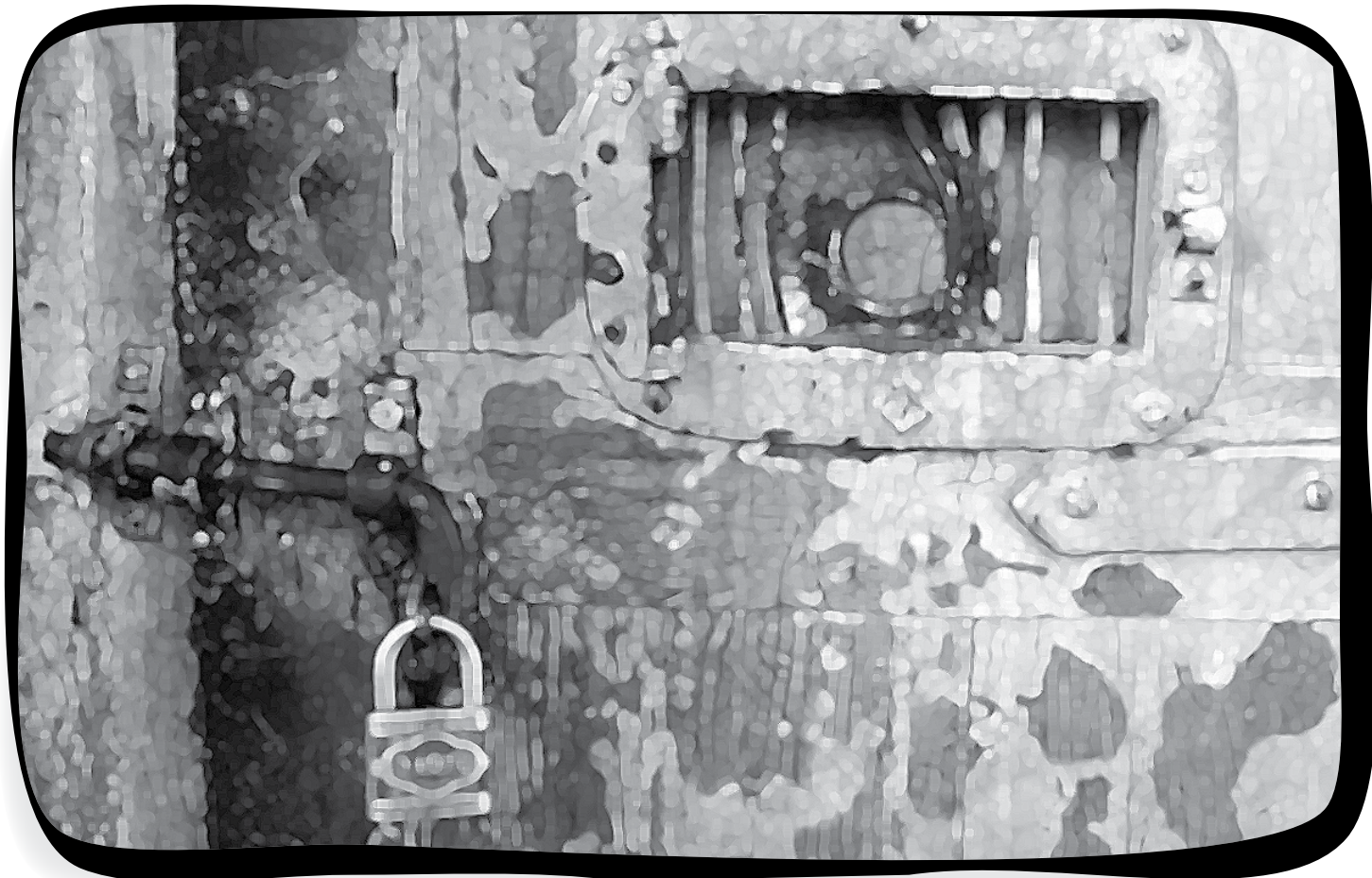
Aldakuntza

Azillaren 22gn da. Nonbaiterako bidean jarri gaitue. Non, noiz eta zelan amaituko dogun eztakigu. Santoñako itxas-ertzean gagoz izkillu ta begitarte illundu gizonez esituta. Len lurreko arren bildur giñanok, arrañen janari biurtuko ete garan bildur rak jota gagoz.

Era onetan gagozala emakume bi urreratu dira nire ondoan zan lagunaregana norako bidea artzera doan jakin gurarik. Gure erantzuna artzeko eztabe astirik, arranpalo antzerako begirakada ta ezpanganeko bixar zitaldun txankerrak uxatu dauz purrustadaka agobaltzkeri oneik esanez; «Aldendu zaiteze ama ezkongaien alabok, ezpabere, lurrera eratziko dautzuedaz makillaka okorpeko bularrok». Lau iturri sortu ziran lau begietatik, eta aldendu ziran zotinka eskuakaz arpegiak estaldurik.

Ontzira

Eldu da ordua. Uraren ganean kulunka nagian eta diardun: «Serna» izeneko ontzirako bidea artu dogu. 500 baño geiago gara eriotzaren ezaugarria arpegian erakusten dogunak. Ontziaren sabel sakoneraño jatsi gara, eta zelan edo alan, bakoitza al dauan eran, eperdi bete toki egin dogu.

Itxasoa bare dago. Ezin dogu igarri geldirik gagozan ala ibilien guazen. Alako baten, aizea sartzeko goian dogun zulotik nun ikusten dogun, Deustoko zubiaren besoa, ongi etorria emoten lez gora jasota.

Eriotzako orduan ezta aukeratzen toki alai, pozezko ta berezirik, guztia ikusten da ilun. Baña, arrotz-errian baten iltea baño obe da birritan il norbere egiazko aberri maitean, eta, poz apur bategaz jantzi giñan.

Bilbon

Bilbon gagoz. Eguzkia eguneroko ekinēan nekatuta, indar barriaren billa bideak egin dauz, juan da, ezta agiri.

Bilboko ibai ertzean asi, ta Zabalbideko aldapan gora andrazkoak geiago dira gizonezkoak baño, eta askoren artean negartiak be eztira gitxi. Bakoi-tzak daki negarrari leku emotearen zio. Emen datoz ba seme, senar, senargai, neba ta anai gosez arpegi maskalduan begiak sakonduta, belarriearaño zorri aginkadaz urratuta.

Larrinaga

Oraindik argi dago, illunabarra ganeratuten dator bizileku barrian gagoz, ormarte illuna, goibela ta zikiña, baña etxetik urrago gagoz, aberrian, poz barriaren jabe gara.

Bein bere geiagotan ez nebazala ikusiko uste nebazan errikide maiteak besarkatzeko zoria izan dot.

Izentatu dauskuez txarri-tokiak eta barrura goaz gaba emotera, olloen lotarako ordua da eta 45 gara toki baten eta alkarren ganean egongo garanok.

Bart gabeko apari-legea egin gendun ezkerro gure agin eta ortzak eztabe lanik izan, eta, au poza! saguak agoan erabilitako ogi-koskorak aurkitu dodaz baraua austeko.

Igazi dan gabak egun barriari leku egin dautso, eta atzo besarkatu enebazan erritarrak besarkatu dodaz lenengo orduan.

Iru illabeteko bixar kirru baltzagaz nago. Urkiolako deun doatsuari ikertaldia egin barik kentzerik eztot gura, baña alperrik da, laster baten zuritu daustez bera ta bixarleku.

Ogi-gosez ta barri-egarriz etorri nintzan eta asetua izan naz, batez bere barri txarrez. T. Atutxa, errikidea, abertzalea zintzoa, seme-alaba guztien aitu, erritar lupu-bioz aunakaitik illa izan dala diñauste. Areatzako M. Larrinoa, ta Dimako Atutxak ordain eta bide berdiña izan dabe, Arteagako Abaskalegaz beste orrenbeste.

Azkengo

Dueson baño azkatasun nasaiagoa dogu. Goizetik gaberarteko orduak alkarregaz emoten doguz txutxu-mutxuka, ta ames gozo-garratzakaz ore egi-ten, azkataun eguna ta Derio gogotik galdu barik.

Geu gara geure burua poztuten doguna. Geu gara illuntzeagaz batera geure buru nekatutean dogune egunerako lor garratzagaz betiko itaunak kolkoari egin; «ikusiko ete dogu bigerko eguna? atzeneko gaba izango ete dogu? zenbat izango gara? t. a.

Ispar onak

P. Solagurennek eta J. Ormatxek – Durangotarrak, Sukarrieta ta Ibaizabal gudataldeen buruak deia izan dabe. Gelakide doguz. Gaba da, eta ordu ontanko deia zertaz izan leiteken «suspertu ezin da doaz, bata bestearen atzetik izerdi larriak argi egi-ten dautsoela bekokietan. Besteak barriz, agozabal ta belaun-ikaraz arnasa artzeko kemen barik gelditu gara.

Emen azaltzen dodana gabonillaren 10gn gabeen jazoa da, eta aurreko egunetatik etorran lez zurru-murrua gudari gorri ta baltzen arteko trukea egiteko artu-emonetan ari zirala zenbat amets sortuko ziran gure gogoetan zeruko Altsuak bakarrik esan leikena da.

Ametsak, pozak, esate itun eta itxaropentsuakaz gogozan artean, emen datorkuz lentxoago deituak izan dira, biak Durangotarrak, arpegia poz-ikurri eta eskuak igurtzika. Españarren eskuetatik Españan leporatu eben eriotz-epaia arindu dautsue. Azkatuak izan dira zigor orretatik, eta bizialdi guztirako katepeko egin dira, otsein eta doakabe.

(Jarraituko da)